

CRIMINOLOGIE EN STRAFRECHTSTHEORIE

DE PLEEGWIJZE VAN DELICTEN ALS COMPLE- MENTAIR ONDERDEEL VAN KWANTITATIEF CRIMINOLOGISCH ONDERZOEK

Zoals één van ons elders reeds argumenteerde zit de criminologie in een crisis (Van Calster, 2005a). De bestaande kennisstructuur van de criminologie is immers beperkt en deels in zichzelf gekeerd. Hierdoor, zo beweert Hoogenboom (2001: 2), kenmerkt ze zich door een herhaling van onderzoeksstrategieën. De gesprekken die één van ons had met politieambtenaren leverden veelal het specifieke inzicht op dat beleidsvoorstellen vaak goed 'in theorie' zijn, maar dat 'de praktijk' toch altijd anders is. 'Theorie' wordt vaak aangewend om de 'praktijk' te begrijpen en in kaart te brengen, maar het doet dit zelden adequaat (Van Calster, 2005b). Punch (1996) trok reeds een hele tijd geleden de conclusie dat algemene verklaringen voor criminaliteit niet langer mogelijk zijn. Sindsdien worden er steeds meer individuele casestudies gemaakt, zonder dat dit leidt tot algemene modellen en verklaringen (Van Calster et al, 2004: 27). Deze spanning tussen generaliseren (in theorieën) en specificeren (in gevalsstudies) staat in deze bijdrage centraal. Hoewel we van mening zijn dat binnen het heersende wetenschappelijke onderzoeksparadigma deze spanning niet kan worden opgeheven, (Van Calster, 2005b; 2006) willen we onderzoeken of met het opzetten van grootschalig, vergelijkend onderzoek naar de modus operandi van daders deze spanning enigszins kan worden vermindert. Immers, vele criminologische theorieën focussen zich traditiegetrouw op de vraag onder welke condities mensen delicten plegen. Denk bijvoorbeeld aan de *sociale desorganisatietheorie*, waarbij het plegen van delicten wordt gerelateerd aan de hoeveelheid sociale controle die in woonbuurten wordt uitgeoefend (Pauwels, 2007), of de *anomietheorie* waarin de omvang van criminaliteit gezien wordt als het product van de ongelijke verdeling van materiële hulpbronnen in de samenleving (Blau en Blau, 1982). Echter, veel minder aandacht gaat uit naar de *manier waarop* wetsovertreders hun delicten

uitvoeren: gebruiken ze wapens, wordt er letsel veroorzaakt, hoe groot is de buit, pleegt men alleen of samen met anderen, enzovoort? Hoewel aan de modus operandi in kwalitatief criminologisch onderzoek duidelijk aandacht wordt besteed, zoals in onderzoek naar mensensmokkel (Zhang en Chin, 2002) en geweldpleging (Beke et al, 2001), geldt dat deze studies veelal gebaseerd zijn op een beperkt aantal waarnemingen en zich daarom niet optimaal lenen voor het constateren van algemene verbanden tussen sociale omstandigheden, individuele dadenkenmerken en pleegwijze. Tegelijkertijd bieden ze aan kwantitatief onderzoek wel richting, door er op te wijzen dat de *aard* van misdrijven, afhankelijk van de pleegwijze, zeer kan verschillen. Misschien dat het systematisch toetsen onder welke omstandigheden uiteenlopende pleegwijzen worden gevonden een manier kan zijn waarop algemene theorieën verbonden kunnen worden aan meer specifieke gedragingen. Dit zou dan kunnen gebeuren door niet alleen aandacht te besteden aan de vraag óf een delict zal worden gepleegd, maar ook hóe dat dan gebeurt.

In vergelijking met criminologisch onderzoek naar factoren die het wel of niet plegen van een misdrijf bepalen, staat de benadering waarbij de aard van het misdrijf de focus heeft nog in de kinderschoenen. Dat neemt niet weg dat er al wel onderzoek is gedaan naar de manier waarop delicten worden gepleegd en de uitkomsten die dit tot gevolg heeft gehad. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek van Phillips en Maume (2007) naar de invloed van wapens op de kans dat een conflict tussen twee personen escaleert tot een dodelijk incident. Voor het vaststellen van dergelijke wapeneffecten is een complicerende factor dat stabiele persoonskenmerken die bij een onderzoek niet worden gemeten, zoals impulsiviteit, van invloed kunnen zijn op zowel het gebruik van wapens als het dodelijk escaleren van een conflict. Indien met dergelijke persoonskenmerken geen rekening kan worden gehouden, bestaat de kans dat er ten onrechte dodelijke effecten worden toegewezen aan de aanwezigheid van wapens, omdat het in werkelijkheid dan aan de ongemeten persoonskenmerken zou kunnen liggen. Een dergelijke redenering komt overeen met een argument dat in de V.S. door de

wapenlobby vaak wordt gebruikt: *Guns do not kill people; people kill other people*. Om "wapen-effecten" toch goed te kunnen schatten, vergeleken Phillips en Maume (2007) daarom bij een groep van honderd gedetineerde geweldplegers de kenmerken van de incidenten van het dodelijk geweld waarvoor zij gevangen zaten met kenmerken van situaties waarin deze daders ook een conflict met iemand anders hadden, maar die *niet* ontvaardden in geweld. Door voor dezelfde dader de situaties te vergelijken tussen conflicten die wel en niet dodelijk afliepen, kon worden uitgesloten dat verschillen in uitkomst van het incident werden veroorzaakt door stabiele persoonskenmerken. Daarmee werd het dus beter mogelijk om de invloed van situationele factoren te schatten, zoals het gebruik van alcohol en de aanwezigheid van wapens. Uit deze analyse werd zodoende duidelijk dat vuurwapens significant bijdragen aan de kans dat een conflict op dodelijke wijze escaleert.

Drie redenen waarom onderzoek naar modus operandi interessant kan zijn

Ten *eerste* willen we opmerken dat de modus operandi in verband zouden kunnen worden gebracht met kenmerken van de dader en het slachtoffer om de omstandigheden waarin een dader gebruik zal maken van *hulpmiddelen* (wapens, medeplegers) beter te begrijpen. Zo blijkt de beslissing van een geweldpleger om een wapen te gebruiken afhankelijk van allerlei factoren, zoals de aanwezigheid van een mannelijk slachtoffer en het aantal slachtoffers waartegen men het opneemt (Van Wilsem & Stobbe, 2006). Het plegen van delicten tegen 'moeilijker' doelwitten (zoals een man of groep bij geweld) zorgt ervoor dat de dader vaker zijn toevlucht zal nemen tot hulpmiddelen, zoals een wapen, of het betrekken van medeplegers.

Ten *tweede* willen we suggereren dat het relateren van aspecten van de pleegwijze aan het verdere verloop van het incident inzichten kunnen opleveren over de wijze waarop het delict kan worden aangepakt. Voor geweldsdelicten bijvoorbeeld zijn het gebruik van een wapen en het plegen in groepsverband gerelateerd aan de kans dat het slachtoffer letsel overhoudt aan het incident (Phillips en Maume, 2007; Van Wilsem

en Stobbe, 2006). Bachman (et al, 2002) brengen de kans dat vrouwelijke slachtoffers letsel oplopen door geweld van een onbekende dader in verband met hun gedrag tijdens het incident. Indien het slachtoffer passief verzet pleegt (d.w.z. de dader op een verbale manier probeert te weerhouden van zijn acties), neemt de kans af dat zij letsel overhoudt aan het incident, terwijl die kans juist groter wordt als zij actief verzet pleegt door fysiek weerstand te bieden. Ook voor *vermogensdelicten* geldt dat de gevolgde aanpak van de dader gerelateerd is aan de uitkomst. Uit wetenschappelijk onderzoek (Morselli en Tremblay, 2004; McCarthy en Hagan, 1997) blijkt dat samenwerking met anderen en lage zelfcontrole samenhangen met hogere inkomsten uit diefstallen.

Ten *derde* willen we argumenteren dat van een algemene delictcategorie, zoals straatroof, met behulp van gegevens over de pleegwijze een typologie kan worden aangemaakt, door bloot te leggen op welke manier allerlei aspecten van de modus operandi - zoals type wapen, aantal medeplegers, veroorzaken van letsel - met elkaar samenhangen. Uitgangspunt daarbij is dat bepaalde manieren om een beroving te plegen - zoals het dreigen met een vuurwapen en het opereren in groepsverband - vaak samen zullen gaan. Een dergelijk type beroving kan dan worden onderscheiden van andere type berovingen met andere kenmerken die op hun beurt ook weer regelmatig samenhangen, zoals de afwezigheid van een wapen, het opereren zonder medeplegers en er niet in slagen om buit te bemachtigen. Op die manier kan vanuit een algemeen misdrijf een indeling worden afgeleid met daarbinnen specifieke typen. Het afleiden van misdrijftypologieën door gegevens over de modus operandi van delicten systematisch met elkaar in verband te brengen staat bekend als *statistical profiling* en is afkomstig uit de wereld van *investigative psychology* (Ainsworth, 2001).

Specifiek of algemeen?

Aanbevelingen om specifiekere misdrijftypen te onderscheiden zijn op zichzelf niet nieuw. Zo pleiten Clarke en Cornish (1987) om gedetailleerd te kijken naar de manier waarop delicten worden uitgevoerd. Een belangrijke reden die zij hier

voor aandragen is dat de mogelijkheden van een dader om zijn activiteiten van het ene naar het andere type delict te *verplaatsen* beperkt worden door de specifieke vaardigheden die vereist zijn om een delict succesvol te kunnen plegen. Mativat en Tremblay (1997) tonen hier een mooi voorbeeld van in hun vergelijking van verschillende manieren om creditcardfraude te plegen. In het Montreal van het begin van de jaren '90 bleken de toegenomen technologische mogelijkheden voor het plegen van fraude via namaakpasjes niet te leiden tot een grootschalige verandering van werkwijze onder degenen die zich tot dan toe specialiseerden in fraude via gestolen pasjes. Ondanks de grote gelijkheid in het soort delict bleken de mogelijkheden tot aanpassing van de modus operandi beperkt, omdat de plegers van fraude met gestolen credit cards voor deze *switch* kosten moesten maken (zoals andere apparatuur) maar ook omdat het hen ontbrak aan de benodigde connecties om zich op succesvolle wijze te richten op de andere vorm van creditcardfraude. Een analyse van de algemene categorie creditcardfraude had dergelijke nuances niet bloot kunnen leggen, wat het nut onderstrept van onderzoek dat zich richt op *hoe* misdrijven worden gepleegd.

In de discussie omtrent de noodzaak voor het onderscheiden van specifieke misdrijfcategorieën nemen Gottfredson en Hirschi (1990) een tegengestelde positie in. Zij wijzen op het feit dat er juist gekeken moet worden naar de *gezamenlijkheid* in oorzaken van uiteenlopende gedragingen. Zaken als goklust, door het rode licht rijden, stelen, geweld plegen en betrokken zijn bij verkeersongelukken komen volgens hen vooral voor onder mensen met een beperkte zelfcontrole. Gottfredson en Hirschi benadrukken dat deviantie niet te veel dient te worden uitgesplitst in al te specifieke gedragingen, indien het er tóch op neerkomt dat zij door hetzelfde mechanisme worden beïnvloed. Niettemin blijven verschillende probleemgedragingen ons inziens voor een belangrijk deel onverklaard als oorzaken niet juist in het *delictspecifieke* karakter worden gezocht. Toegespitst op het voorbeeld van straatroof betekent dat bijvoorbeeld dat een kenmerk als een instabiele opvoedingssituatie het algemene risico zal verhogen op het plegen van dit

delict, ongeacht het specifieke type. Maar tegelijkertijd bepalen specifieke omstandigheden en persoonlijke vaardigheden het risico dat een straatroof *van een bepaald type* wordt gepleegd. Bijvoorbeeld, impulsiviteit zal wellicht vaker voorkomen onder plegers van een amateuristische straatroof, die zonder wapens en zonder medeplegers wordt uitgevoerd. Onder plegers van professionele straatroven komt dit persoonlijkheidskenmerk waarschijnlijk juist minder voor, omdat een goede voorbereiding allicht van groot belang is.

Onderzoeksmogelijkheden met misdrijftypologieën

Een goed voorbeeld van recent onderzoek waarin een misdrijftypologie op empirische wijze wordt afgeleid (via een combinatie van *multiple correspondence analysis* en clusteranalyse) is de studie over serieverkrachting van Beauregard (et al, 2007). Achter dit delict gaat een keur aan pleegwijzen schuil, op basis waarvan de auteurs tot een typologie komen van zes verschillende typen serieverkrachters. Twee voorbeelden hiervan zijn de dader die in de buitenlucht op een voor hem bekende plaats een doelwit ontmoet en ter plekke overmeestert; en de dader die een doelwit onder valse voorwendselen (bijvoorbeeld een afspraakje) naar de pleegplek lokt. In navolging van Cornish (1994) worden deze typen pleegwijze gezien als *scripts*, waarbij de dader volgens een vaststaande routine de handelingen afwerkt die voor zijn specifieke manier van opereren benodigd zijn (tijdens de voorbereiding, het delict zelf en de afhandeling ervan). Ook voor andere ernstige delicten is er op het terrein van *investigative psychology* het nodige onderzoek verricht waarin misdrijfprofielen op statistische wijze worden afgeleid, bijvoorbeeld voor serie-moord (Canter et al, 2004).

Ook voor veelvoorkomende misdrijven, zoals inbraak, is het met de juiste gegevens mogelijk om tot een typologie te komen. Voorbeelden hiervan zijn echter schaars, en het verdient daarom wetenschappelijke aandacht om dit verder uit te werken (Farrington en Lambert, 2007). Het voordeel van de toepassing van profileringsmethoden op veelvoorkomende criminaliteit is namelijk dat er niet alleen een typologie mee

kan worden afgeleid, maar dat de gevonden indeling vanwege de grote aantallen gevallen vele onderzoeksmogelijkheden biedt omtrent de *etiologie* van specifieke misdrijfcategorieën. Zo is het bijvoorbeeld interessant om de geografische spreiding van specifieke delictvormen binnen een typologie nader te bestuderen. Plegen professionele straatrovers (met een wapen en met medeplegers) hun delicten bijvoorbeeld op andere plekken dan amateuristische daders? Welke omgevingsfactoren spelen daar dan een rol bij? Is de toegankelijkheid van een gebied, bijvoorbeeld via de hoeveelheid toegangswegen, vooral voor de eerste categorie daders belangrijk, terwijl de tweede categorie vanwege het impulsieve karakter meer door de nabijheid van kroegen wordt beïnvloed? Kennis hierover kan leiden tot gedeeltelijke herziening van algemene theorieën die ingaan op het belang van factoren als collectieve sociale controle en *defensible space* (Shaw en McKay, 1942; Newman, 1972), maar die tot dusverre nog nauwelijks onderscheid maken in de wijze waarop aspecten van de ruimtelijke omgeving specifieke pleegwijzen faciliteren. Ook voor onderzoek naar de effecten van *beleidsinterventies* op plegers van delicten kan het onderscheid naar de wijze waarop het misdrijf is gepleegd van belang zijn. Leidt verhoogd politietoezicht bijvoorbeeld tot een daling van *alle* vormen van woninginbraak in een gebied? Of reduceert deze maatregel alleen specifieke vormen, zoals de gelegenheidsinbraken met een kleine geldbuit, en blijven goed geoutilleerde inbrekers onverminderd actief? Of blijft de omvang van inbraken gelijk, maar past men de werkwijze aan de nieuwe situatie aan doordat inbrekers met meer geweld te werk gaan om sneller de inbraak te voltooien en zodoende het risico op ontdekking tijdens een surveillance te minimaliseren? Dergelijke aanpassingen in de pleegwijze zien Ekblom en Tilley (2000) als een manier waarop de *resourceful offender* probeert om te gaan met veranderende omstandigheden. Soms kan dat dus leiden tot een situatie waarin de beleidsmaatregel een verharding van criminaliteit in gang zet. Een systematisch inzicht hierin ontbreekt echter vooralsnog, omdat evaluatiestudies -voor zover zij überhaupt worden uitgevoerd- zich concentreren op veranderingen in

volumes van criminaliteit, en niet op wijzigingen in de *aard*. De verandering in ernst van gepleegde delicten is, als informatie voor beleidsevaluaties, echter minstens zo relevant als de verandering in het aantal incidenten, en verdient daarom meer onderzoeks- en beleidsaandacht.

De noodzaak van aanvullende delictgegevens

Voordat voor specifieke misdrijftypen kan worden ingegaan op oorzaak-gevolg relaties is het echter van belang om bij veel voorkomende misdrijven systematisch en op grootschalige wijze na te gaan op welke manier zij worden gepleegd. Dit kan op een aantal manieren: de informatie in politiedossiers over *modus operandi* inzien voor een groot aantal delicten in een bepaalde misdrijfcategorie, zoals beroving of inbraak (zie bijvoorbeeld Van Wilsem, 2008), of in *self-report surveys* aan de respondent doorvragen over de pleegwijze van een door hem of haar toegegeven delict, of in slachtofferenquêtes aanvullende details vragen over het delict. Dit laatste gebeurt bijvoorbeeld in de *International Crime Victim Survey* via een aantal vragen over relatie met de dader, omvang van de buit, en aantal daders. De vervolgstappen -het afleiden van misdrijftypologieën en het nagaan van oorzaken van specifieke delicten binnen de typologie- kunnen pas worden genomen nadat dergelijke informatie is verzameld. Hoewel het aan een dergelijke dataverzameling tot nu toe nog grotendeels ontbreekt, kan er ons inziens wetenschappelijke vooruitgang mee worden geboekt.

Literatuur

- Ainsworth, P. B. (2001). *Offender Profiling and Crime Analysis*. Cullompton: Willan.
- Bachman, R., Saltzman, L. E., Thompson, M. P., & Carmody, D. C. (2002). Disentangling the effects of self-protective behaviors on the risk of injury in assaults against women. *Journal of Quantitative Criminology*, 18, 135-157.
- Beauregard, Eric, Proulx, Jean, Rossmo, Kim, Leclerc, Benoît, & Allaire, Jean-Francois (2007). 'Script analysis of the hunting process of serial sex offenders'. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 1069-1084.

- Beke, Balthazar, De Haan, Willem J.M., & Terlouw, Gert-Jan (2001). *Geweld verteld: daders, slachtoffers en getuigen over 'geweld op straat'*. Den Haag: WODC.
- Blau, J.R., & Blau, Peter M. (1982). The cost of inequality: Metropolitan structure and violent crime. *American Sociological Review*, 47, 114-129.
- Canter, David V., Alison, Laurence J., Alison, Emily, & Wentink, Natalia (2004). The organized/disorganized typology of serial murder. Myth or model? *Psychology, Public Policy, and Law*, 10, 293-320.
- Cornish, Derek, B., & Clarke, Ronald V. (1987). Understanding crime displacement: An application of rational choice theory. *Criminology*, 25, 933-947.
- Cornish, Derek (1994). The procedural analysis of offending and its relevance for situational prevention. In R. Clarke (Red.), *Crime Prevention Studies* (pp. 151-196). Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Eklblom, Paul, & Tilley, Nick (2000). Going equipped. *Criminology, situational crime prevention, and the resourceful offender*. *British Journal of Criminology*, 40, 376-398.
- Farrington, David P., & Lambert, Sandra (2007). Predicting offender profiles from offense and victim characteristics. In R. N. Kocsis (Red.), *Criminal Profiling: International Theory, Research, and Practice* (pp. 135-167): Humana Press.
- Gottfredson, Michael R., & Hirschi, Travis (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Hoogenboom, A.B. (2001) Inzake Financieel-Economische Criminaliteit. Rede uitgesproken op 28 september 2001 ter Gelegenheid van de Aanvaarding van het Ambt van Bijzonder Hoogleraar Forensic Business Studies aan de Universiteit van Nyenrode.
- Mativat, Francois., & Tremblay, Pierre (1997). Counterfeiting credit cards. Displacement effects, suitable offenders and crime wave patterns. *British Journal of Criminology*, 37, 165-183.
- McCarthy, Bill, & Hagan, John (2001). When crime pays: Capital, competence, and criminal succes. *Social Forces*, 79, 1035-1059.
- Morselli, Carlo, & Tremblay, Pierre (2004). Criminal achievement, offender networks, and the benefits of low self-control. *Criminology*, 42, 773-804.
- Newman, Oscar (1972). *Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design*. New York: MacMillan.
- Pauwels, Lieven (2007). *Buurtinvloeden en Jeugd-delinquentie. Een Toets van de Sociale Desorganisatietheorie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Phillips, Scott, & Maume, Michael O. (2007). Have gun will shoot. *Homicide studies*, 11, 272-294.
- Punch, Maurice (1996) *Dirty Business. Exploring Corporate Misconduct. Analysis and Cases*, London, Sage.
- Shaw, Clifford R., & McKay, Henry D. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Calster, Patrick (2006) Naar een criminologie van het lichaam? Over angst, het nemen van risico's, belevingen en identiteit, *Justitiële Verkenningen*, 32, 5/06, p. 45-62.
- Van Calster, Patrick (2005a) Een pleidooi voor wetenschappelijk-criminologisch onderzoek naar micro-processen oftewel het vragen van aandacht voor het besef dat criminelen, rechercheurs en wetenschappers ook maar mensen zijn, *Panopticon*, 26, 6, p. 1-8.
- Van Calster, Patrick (2005b) Georganiseerde criminaliteit als emergent fenomeen van complexe wisselwerkingsprocessen, doctoraatsdissertatie, Brussel.
- Van Calster, Patrick, Ronnie Lippens & Paul Ponsaers (2004) Organisaties en Organisatiecriminologie. Enkele Bedenkingen over Organisatiemoraliteit en -criminaliteit in een Snel Evoluerend Organisatielandschap, *Panopticon*, 25, 4, p. 25-40.
- Van Wilsem, Johan (2008). Urban streets as a micro context to commit violence. In D. Weisburd, G. Bruinsma, & W. Bernasco (Red.) *Putting Crime in its Place*. Springer.
- Van Wilsem, Johan, & Stobbe, Yvette (2006). Wapengebruik en letsel bij geweldsmisdrijven. Een onderzoek naar de samenhang van dader-, doelwit- en situationele kenmerken met de wijze van geweldpleging. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48, 35-50.